

Undervisning om rasisme og fordommer i lærerutdanningen.

Erfaringer med virtual reality
som didaktisk verktøy

Reidun Faye, postdoc, Høgskulen på
Vestlandet, Institutt for pedagogikk,
religion og samfunnsfag

Særtrykk fra Dembra-publikasjon nr. 3

Undervisning om rasisme og fordommer i lærerutdanningen.

Erfaringer med virtual reality som didaktisk verktøy

Reidun Faye, postdoc, Høgskulen på Vestlandet,
Institutt for pedagogikk, religion og samfunnsfag

Artikkelen tar utgangspunkt i erfaringer med et undervisningsopplegg som anvender virtual reality og setter søkelys på Virtual Reality som didaktisk metode for å undervise om rasisme for lærerstudenter. Artikkelen argumenterer for viktigheten av å ikke søke å unngå det ubehaget rasisme, hets eller andre uttrykk for gruppebaserte fordommer kangi i klasserommet, men heller gi rom for dette ubehaget og bruke det til noe konstruktivt i sin pedagogiske praksis.

ABSTRAKT

Artikkelen tar utgangspunkt i erfaringer med et undervisningsopplegg gjennomført med lærerstudenter ved Høgskulen på Vestlandet i 2018 og 2019. Her ble det anvendt virtual reality som didaktisk verktøy for å undervise om rasisme og fordommer. Rasisme er et tema som i stor grad er underkommunisert i norske klasserom, og forskning viser at lærere mangler verktøy for både å identifisere og håndtere rasisme i klasserommet. I artikkelen argumenterer jeg for viktigheten av ikke å unngå det ubehaget rasisme, hets eller andre uttrykk for fordommer kan gi i klasserommet, og jeg skisserer opp et konkret eksempel på hvordan lærere og lærerutdannere kan gi rom for dette ubehaget og bruke det konstruktivt i sin pedagogiske praksis. Jeg argumenterer for at VR har potensial til å eksemplifisere ubehag i møte med rasisme og fordommer på autentiske måter, gjennom fortellerteknikker som vektlegger innlevelse, tilstedeværelse og perspektivtaking. Å bruke slike eksempler kan være et godt utgangspunkt for å inkorporere studentenes egne erfaringer med rasisme, eller mangel på slike erfaringer, og gjennom dette lære om rasisme i vår samtid.

INTRODUKSJON

Forskning har vist at rasisme, hets eller andre uttrykk for fordommer er et tema som er lite problematisert i norsk skole (Børhaug, 2012; Harlap & Riese, 2014; Røthing, 2015), og at lærere mangler relevante verktøy til å håndtere situasjoner knyttet til rasisme (Osler & Lindquist, 2018). Rasisme og gruppefiendtlige holdninger, og hvordan de kommer til uttrykk, oppleves av mange lærere som vanskelig å korrigere eller takle på strak arm i klasserommet, og en

konsekvens av dette kan bli at lærere unngår temaet (Svendsen, 2014). Denne artikkelen tar utgangspunkt i et undervisningsopplegg som er gjennomført med studenter i lærerutdanningen ved Høgskulen på Vestlandet, som hadde som mål å utforske og utvikle nye didaktiske verktøy for å undervise om rasisme og fordommer.¹ Undervisningsopplegget ble gjennomført i 2018 og 2019, med til sammen seks studentgrupper i første og andre studieår i lærerutdanningen. Deltakerne kom fra fagene samfunnskunnskap, KRLE, pedagogikk, idrett, matematikk, norsk og engelsk, og undervisningen var dermed ikke knyttet til et spesifikt fag. Seminarene hadde en varighet på tre timer, og det var frivillig deltakelse. Gruppene størrelse varierte mellom 10 og 25 personer. I artikkelen presenterer jeg undervisningsopplegget, de teoretiske refleksjonene som lå til grunn for utformingen av opplegget, samt noen didaktiske refleksjoner rundt gjennomføringen.

Undervisningsopplegget prøvde ut virtual reality (VR) som didaktisk verktøy for å undervise om temaet fordommer og rasisme. Undervisningsopplegget hadde tre faglige mål:

1. Å gi kunnskap om hvordan og på hvilke måter rasisme manifesterer seg i det norske samfunnet i dag, og på hvilke måter arbeid med rasisme er relevant for lærere i skolen.
2. Å problematisere kategoriseringene «vi» og «de andre» som en inngang for å kunne konseptualisere og forstå rasisme i det moderne samfunnet.
3. Å gi lærerstudentene erfaringer med VR-didaktikk og hvordan de kan bruke VR i undervisning i sine fremtidige klasserom.

¹ Undervisningsopplegget ble utformet som en del av mitt postdoc-prosjekt ved Høgskulen på Vestlandet, der jeg forsker på rasisme i skolen, og på hvordan man kan arbeide med temaet rasisme og med antirasistisk arbeid i skolen og i lærerutdanningen.

TEORETISK UTGANGSPUNKT

Undervisningsopplegget tok utgangspunkt i makt-kritiske perspektiver på rasismeundervisning. I dag er det stor enighet innenfor det som kalles *normkritisk pedagogikk*, at for å utøve antidiskriminerende undervisning som tar alle minoriteter på alvor, må man i tillegg til å fokusere på individuelle uttrykk for rasisme også rette blikket mot strukturer i samfunnet (Arneback & Jämte, 2017; Gorski, 2008; Harlap & Riese, 2014; Røthing, 2016; Westrheim & Tolo, 2014). Normkritisk pedagogikk vokste frem på 2000-tallet som en direkte kritikk mot det som gjerne blir omtalt som «toleransepedagogikk» (Røthing, 2016). Undervisning som fokuserer på å undervise på «kultursensitive måter», har blitt kritisert for ensidig å fokusere på individets opplevelse av fordommer eller diskriminering eller andre negative erfaringer, og at slik undervisning låser fokus på «den andre» som en gruppe som er problematisk og utenfor det normale (Kumashiro, 2002: 33–34). Undervisning som ensidig fokuserer på kunnskap om «den andre» som en strategi for å utviske forskjeller og arbeide mot diskriminering, kan i verste fall virke mot sin hensikt (Kumashiro 2002). Flere har derfor understreket behovet for undervisning som retter kritisk fokus mot strukturell rasisme, og som utfordrer privilegier som opprettholdes av majoritetsgrupper. Et normkritisk perspektiv handler om å oppøve bevissthet for å kunne utfordre normer og fordommer som bidrar til andregjøring, ekskludering og diskriminering, og normer som hindrer mangfold og trygg identitetsutvikling (Røthing, 2016). Gjennom å oppøve normbevissthet og å fremme kritiske perspektiver på normer og sosiale strukturer som skaper utenforskap og utrygghet, er målet å bidra til å skape et trygt psykososialt skolemiljø. Et normkritisk perspektiv kan derfor være nyttig for læreren for å bli oppmerksom på, og undersøke, både egne og andres

privilegier, enten disse er knyttet til hudfarge, kultur, religion, sosial bakgrunn, kjønn, funksjonalitet, seksualitet eller annet (Røthing, 2016).

Et normkritisk perspektiv som krever at man vender blikket mot majoritetssamfunnets egen normstruktur, kan imidlertid være utfordrende og legger et stort ansvar på læreren. Å identifisere regler og praksisformer de fleste tar for gitt, og som oppfattes som naturlige av majoritetsbefolkningen, åpner for en kritikk av forhold som oppfattes som normale i samfunnet (Midtbøen & Rogstad, 2010: 45).

Undervisning innebærer alltid en risiko (Biesta, 2017), og å avlære eksisterende forestillinger om normalitet på en slik måte kan resultere i «pedagogisk krise» (Kumashiro, 2002). Undervisere som tar sjansen på å problematisere etablerte forståelsesmåter, risikerer altså å skape ubehag for elever, studenter og seg selv (Røthing, 2019).

Å undervise om sensitive tema, slik som rasisme, kan føre til emosjonell ambivalens og i mange tilfeller også ubehag, hos læreren (Zembylas, 2010) – et ubehag som det er naturlig å ønske seg bort fra. Zembylas foreslår å ta i bruk det hun kaller «pedagogy of discomfort» for å kunne gi rom for ubehag som en arena for potensiell endring i multikulturelle skoler (Zembylas, 2010). I norsk sammenheng har Åse Røthing arbeidet videre med Zembylas' begrep og foreslår «ubehagets pedagogikk» som en norsk oversettelse av begrepet (Røthing, 2019). Ubegagets pedagogikk springer ut av antidiskriminerende og antirasistiske tradisjoner som i hovedsak trekker veksler på maktkritiske, postkoloniale, skeive, feministiske og interseksjonelle perspektiver, kritisk raseteori med flere (Røthing 2019). «Ubehag» innen denne tradisjonen refererer til et bredt spekter av følelser, som frustrasjon, rådvillhet, irritasjon og bekymring (Røthing, 2019: 45).

I denne artikkelen anvender jeg *rom for ubehag*

som en konseptualisering som viderefører og konkretiserer Zembylas og Røthings arbeider. Å omfavne ubehag i klasserommet skal ikke ses på som en metode for å finne fakta eller sannheter, men heller en metode for å utforske hvordan følelser av ubehag og behovet for å komme bort fra ubehaget påvirker lærerens tenkemåter og handlinger. Å gi rom for ubehag blir i denne artikkelen presentert som en strategi som lærere og lærerutdannere kan ta i bruk i klasserommet til å håndtere sensitive tema som skaper emosjonell ambivalens. Emosjonell ambivalens er knyttet til at ubehagelige følelser ofte er sett på som negative og «feil» i klasserommet. Å gi rom for en pedagogisk krise og ubehag er ifølge Kumashiro (2002) nødvendig for å skape økt forståelse for rasisme og diskriminering for elever. Ved å gi rom for ubehag kan opplevelsen av ubehaget i seg selv bli et verktøy for «å forstyrre» tatt-for-gitte ideer om rasisme (Biesta, 2006; Dowling, 2017; MacLure, 2003). På denne måten kan ubehagelige tema og emosjonell ambivalens transformeres til noe som kan brukes konstruktivt i undervisningen, ved å tillate at elever og lærerens oppfatninger av hvordan verden henger sammen, blir kritisk utfordret. Å gi rom for ubehag i møte med rasisme innebærer at man både aktivt utsetter studenter for ubehag gjennom å undervise om rasisme, og at man ikke prøver å unngå ubehagelige samtaler eller situasjoner som kan oppstå når man underviser om dette temaet. Undervisning som ikke bekrefter og reproduserer vante forestillinger, og som utfordrer maktforhold, medfører derfor et særskilt etisk ansvar. Man må derfor legge til rette for et godt klasserommiljø – uten at dette betyr fravær av ubehag. Heller enn å forsøke å skape et ukontroversielt klasserom er altså fokuset på å skape et *modig* klasserommiljø (brave space) (Arao & Clemens, 2013).

ET UNDERVISNINGSSOPPLEGG OM RASISME OG FORDOMMER

Undervisningsopplegget som danner utgangspunkt for refleksjonene i denne artikkelen, hadde fokus på å bevisstgjøre studentene om hvordan rasisme ser ut i vår samtid, samt hvordan man som fremtidig lærer kan håndtere rasisme i klasserommet og undervise om rasisme som tema. Undervisningen hadde en varighet på tre timer og besto av tre deler: (1) en teoretisk gjennomgang om temaet rasisme og fordommer, (2) VR som didaktisk verktøy, og (3) diskusjon og refleksjon i grupper og i plenum. Den teoretiske gjennomgangen tok utgangspunkt i historiske forståelser av begrepene «rase» og «rasisme» samt definisjoner av forskjeller mellom klassisk rasisme og ny-rasisme, forskjeller på individuell og strukturell rasisme, og forskjeller på fordommer og rasisme. Sentralt i dette var å fokusere på hvordan ideer om «vi» og «de andre» kan oppstå, hvordan man posisjonerer seg i de ulike gruppene, hvorfor gjør man dette og når man gjør dette, hvordan fordommer produseres og reproduseres og hvilken sosial funksjon slik kategorisering har. Et helt sentralt aspekt i undervisningen var å fokusere på rasisme som struktur, og på hvordan man kan være med på å opprettholde eller motvirke strukturelle rasistiske forestillinger gjennom våre posisjoner som privilegerte eller ikke-privilegerte. Den teoretiske gjennomgangen varte i 60 minutter og inkluderte spørsmål fra studentene og plenumsdiskusjoner.

I neste del av økten brukte jeg VR som didaktisk verktøy. I VR bruker man noen spesielle briller for å kunne se tredimensjonalt. I undervisningsøkten benyttet jeg meg av 360-film, som er filmet med et kamera som kan fange opp 360 grader. I den tredimensjonale filmen kan man se i alle retninger, inkludert over og under seg, og man kan se dybde. Det vil si at man får en historiefortelling som skiller seg fra film i to dimensjoner ved at man kan snu seg

360 grader rundt og dermed selv velge hvilket utsnitt av fortellingen man vil se,² i tillegg til at dybde gir inntrykk av at man befinner seg «inni» filmen. I VR blir seeren innlemmet i et kunstig univers, samtidig som nærværet av den virkelige verden fremdeles kan føles. VR er virkelighetsnært nok til at man kan oppleve en situasjon som autentisk, men likevel så uvirkelig at det er mulig å utsette seg for situasjoner som man ellers ikke har mulighet til. VR som fortellerteknikk benytter seg i særlig grad av å legge til rette for tilstedeværelse i handlingen, og har derfor et potensial for å skape innlevelse i fortellingen i større grad enn andre medium (Doyle, Gelman & Gill, 2016; Jackson, Michon, Geslin, Carignan & Beaudoin, 2015). Makransky and Lilleholt (2018) peker på at læring blir effektivt gjennom VR først når erfaringen blir kroppsliggjort gjennom å aktivere innlevelse. Det er dette som i hovedsak skiller film i 3D fra film i 2D, som man jo ellers bruker mye i klasserommet. Ved å kroppsliggjøre erfaringen åpnes et potensial for perspektivtaking som er vanskeligere å få til i 2D. Gjennomføringen av denne delen tok rundt 30 minutter.

Studentene fikk se filmen *Is Australia Racist?* – en 360-film i VR, som er laget av den australske TV-stasjonen SBS.³ Filmen ble laget i 2017, i etterkant av at kanalen laget en dokumentar om utbredelsen av rasisme i det australske samfunnet. Filmskapernes mål var å demonstrere «hvor stor innvirkning rasistiske angrep har på enkeltindivider» ved hjelp av «oppslukende, dramatiske og empatibyggende fortellerteknikker», som er «ukomfortabelt personlig» (SBS 2017, min oversettelse). Filmen kan sees på som en digital ekskursjon, der seeren blir tatt med til et univers hun ellers ikke har tilgang til. I dette tilfellet var filmens mål å gi seeren innblikk i hvordan rasisme oppleves for dem som blir utsatt

for det. Filmen varer i totalt 8 minutter, og handlingen er sentrert rundt en konkret hendelse på en buss der en person blir utsatt for grov hets fra en hvit voksen kvinne. Hetsen er i hovedsak knyttet til at han har et asiatisk utseende, at han antas å være muslim, og at han er rullestolbruker. Kvinnen oppfører seg svært truende, og handlingen er klart rasistisk. Flere av de andre passasjerene henger seg også på og hetser mannen, mens noen få av medpassasjerene forsvarer ham. De fleste passasjerene forholder seg passive. Situasjonen ender når bussjåføren stanser bussen og ber kvinnen om å forlate den. Filmens viktigste dramaturgiske grep er at den samme fortellingen vises to ganger, fra to ulike personers perspektiv – først som tilskuer til hendelsen, og siden som personen som blir utsatt for hetsen. Ved å vise filmen i 360 grader er filmens mål å forsøke å legge til rette for at man som seer skal kunne innta perspektivet til disse to personene på en virkelighetsnær måte.

Målet for undervisningen var imidlertid *ikke* å gi studentene en digital ekskursjon til opplevelsen av hvordan rasisme oppleves (slik filmskapernes mål var). Tvert imot var hensikten å problematisere hvordan perspektivtakingen ble gjort i filmen, og å bruke filmen som utgangspunkt for refleksjoner om kategoriene «vi» og «de andre», andregjøringsmekanismer, fordommer og rasisme. Etter å ha sett filmen ble studentene derfor satt sammen i grupper på 2–3 personer, der de diskuterte spørsmålene:

- Hva handlet filmen om?
- Hvilke typer rasisme tok filmen opp?
- Hvilke representasjoner av «vi» og «de andre» viser filmen?
- Hvem er «vi» og hvem er «de andre», og endres disse underveis i filmen?

2 360-film kan oppleves både todimensjonalt, ved å se på en skjerm og rotere synsvinkelen ved hjelp av musen, og tredimensjonalt, ved hjelp av spesielle briller som er utviklet til VR.

3 Filmen kan ses på Youtube: <https://www.youtube.com/watch?v=qYWnPMhfO4k>.

I undervisningen ønsket jeg å bevisstgjøre studentene om hva emosjonell ambivalens er, og hva man kan gjøre når man opplever emosjonell ambivalens i klasserommet. I gruppene diskuterte derfor studentene noen refleksjonsspørsmål knyttet til emosjonell ambivalens og ubehag. Hensikten med å diskutere i små grupper var å gi studentene rom for å kjenne på eventuelle emosjonelle og kroppslige reaksjoner av å ha sett en VR-film, og da syntes jeg små og selvvalgte grupper ville fungere best. Studentene ble oppfordret til å sette ord på «Hva følte du da du så filmen?». Gjennom et slikt personlig spørsmål ble studentene oppfordret til å reflektere over sin egen opplevelse av å se en rasistisk hendelse, noe som for de aller fleste betydde en form for opplevd ubehag. Dette ubehaget ble naturligvis opplevd ulikt for studentene, og nettopp det at rasisme oppleves ulikt for ulike personer, ble brukt som et viktig utgangspunkt for den videre diskusjonen.

Et teoretisk utgangspunkt for undervisningsøkten var å eksemplifisere for studentene hvordan man kan være normkritisk i sine fremtidige klasserom, og et viktig moment var derfor å bevisstgjøre studentene på hvordan de i møte med rasisme posisjonerer seg i majoritets- eller minoritetsgrupper, og at dette kan påvirke hvordan de selv konseptualiserer rasisme og fordommer.

I denne delen av økten ønsket jeg at diskusjonen skulle kunne gjøre studentene bevisst på om de selv inngår i prosesser som er andregjørende. Hvordan kan vi skape en god dialog om rasisme basert på at vi har ulike opplevelser av rasisme, der ikke noen blir andregjort eller redusert til «ofre» som ikke har egen stemme? Slik filmen er laget, henvender den seg først og fremst til de som ikke har opplevd rasisme, altså den hvite majoritetsbefolkningen. Studentene diskuterte spørsmålene:

- Er det problematisk at en hvit person skal lære om hva rasisme «er» ved å se en virtual reality-film? Hvorfor/hvorfor ikke?
- Risikerer vi at filmen reproducerer en oppfatning av «ofre» for rasisme som «den andre», ved å knytte synlige minoriteters opplevelse til noe majoriteten skal se på?
- Hvordan oppleves filmen, samt diskusjonen etter å ha sett filmen for de som selv har opplevd rasisme? Kan de oppleve å bli andregjort? Hvorfor/hvorfor ikke?

Dette knyttet jeg videre til deres rolle som fremtidige lærere. Vi diskuterte spørsmål som: Hvordan er disse representasjonene av «oss» og «de andre» relevante for norske klasserom? Kan man se for seg at minoritets elever kan føle seg andregjort i klasserommet? Hvilke situasjoner kan det være? Hvordan kan vi unngå å produsere stereotype representasjoner i våre klasserom?

Det er viktig å presisere at undervisningsopplegget som skisseres her, har blitt til ved prøving og feiling og har blitt endret flere ganger underveis.⁴ I undervisning som skal gi rom for ubehag, er det spesielt viktig å være sensitiv overfor studentenes egne opplevelser, og vil måtte tilpasses og justeres hver gang, avhengig av konteksten og studentgruppen. Jeg lot studentene dele sine erfaringer, eller mangel på erfaringer, med rasisme, men ingen ble spurt direkte. Ubegagets pedagogikk skal gi muligheter og skal ikke oppleves som press. Min erfaring var imidlertid at det å se filmen om rasisme sammen skapte sterke følelser som studentene satte pris på å få fortelle om. Å se en film om rasisme gjennom VR var etter min erfaring en god måte å skape ubehag for studentene på, samtidig som vi hadde trygge rammer for samtale i klasserommet.

4 Et «hot moment» som oppsto i et av seminarene, er beskrevet i en egen artikkel og eksemplifiserer i mer detalj noen utfordringer ved å gi rom for ubehag i klasserommet (se Faye, 2020, under publisering).

Gruppesamtalene ble tatt opp og transkribert, etter samtykke fra studentene, og danner et empirisk utgangspunkt for diskusjonene videre i denne artikkelen. I tillegg baserer jeg meg på egne erfaringer og refleksjoner fra undervisningen i den videre diskusjonen.

ERFARINGER FRA GJENNOMFØRINGEN AV UNDERVISNINGEN

Studentene som deltok i seminarene, hadde svært ulik erfaring med rasisme, og et mål med undervisningen var å belyse hvordan vår egen erfaring med rasisme preger hvordan man forstår rasisme som fenomen. De fleste deltagerne i de seks seminarene var norske studenter med hvit hudfarge, som hadde lite eller ingen erfaring med å bli utsatt for rasisme. Jeg kaller disse for «majoritetsstudenter» i den videre teksten. Mange av majoritetsstudentene nevnte at de ikke hadde sett rasistiske hendelser før, og at filmen dermed var en øyeåpner i forhold til hva rasisme er i realiteten, og hvor vanlig dette er. Majoritetsstudentene opplevde altså det å kunne prøve ut en hendelse som ligger nær opptil virkeligheten, som positivt, for å kunne øke sin egen forståelse av hvordan rasisme kan utarte seg. Mange mente at det å få prøve seg i en slik situasjon under trygge rammer gjennom VR ville gjøre at de visste bedre hvordan de ville komme til å reagere om det skulle oppstå en lignende situasjon på skolen og de som lærere ville måtte gripe inn. Dette kaller Kumashiro (2002) undervisning *om* «de andre», og det er også helt i tråd med filmskapernes intensjon. Majoritetsstudentene opplevde filmen som en ekskursjon til hvordan rasisme «ser ut».

En del av studentene hadde selv opplevd å bli utsatt for rasisme, og disse hadde naturligvis en svært annerledes opplevelse av filmen. For dem handlet filmen i større grad om at de selv hadde erfaringer som lignet den i filmen, og at de

identifiserte seg med personen som ble utsatt for hets. Flere fortalte om erfaringer med lignende episoder som filmen viste, som hets fra hvite personer knyttet til deres antatte opprinnelsesland, språk, hudfarge eller religion. Noen trakk frem at for dem var filmen interessant og aktuell fordi den satte fokus på et tema som var viktig for dem, og som de følte det var altfor lite oppmerksomhet rundt. Flere av de som fortalte om sine erfaringer med opplevd rasisme, sa at de aldri tidligere hadde hatt en arena å snakke om egne erfaringer med rasisme i skolen eller i høyere utdanning. En jente som delte sin erfaring med rasisme, fortalte at hun aldri hadde opplevd at rasisme var blitt tematisert i lærerutdanningen eller på skolen, og at hun heller ikke selv hadde tenkt på at rasisme hadde «manglet» i utdanningen hennes – før nå. Hun fortalte videre at hun opplevde at det å tematisere rasisme i klasserommet gjorde at hun følte at hun ble tatt på alvor på en ny måte. Denne jenta opplevde altså filmen som lærerik, men på en helt annen måte enn majoritetsstudentene.

Mens studentene som hadde opplevd å være utsatt for rasisme, identifiserte seg med personen i filmen, var mange av majoritetsstudentene i større grad preget av relativt stereotype diskurser om «de andre». Denne forskjellen kommer tydelig frem i hvordan studentene reflekterte rundt det å innta perspektivet til personen som ble utsatt for hets i filmen. I filmen skulle man innta perspektivet til både en tilskuer og en person som ble utsatt for hets. Det å være i posisjonen til personen som ble hetset, var uten tvil den sterkeste opplevelsen for alle studentene, både de som selv hadde blitt utsatt for rasisme, og de som ikke hadde det – men på helt ulike måter. Poenget med å påpeke denne forskjellen var å peke på hva forskjellene gjør med måten studentene *forstår* rasisme på. Og videre brukte jeg studentenes forståelse av rasisme for å eksemplifisere hvordan

majoritetsbefolkningen blir etablert som det «normale», og hvordan vi kan arbeide i skolen med å være normkritisk.

Det kom frem i gruppesamtalene at majoritetsstudentene helt klart følte *sympati* med personen i rullestolen. En kvinnelig majoritetsstudent uttalte: *Jeg rygget i rullestolen når hun damen kjeftet på meg. Det var skikkelig ekkelt.* Flere av majoritetsstudentene kjente på følelsen av urettferdighet, avmakt og sinne da de forklarte hvordan de følte seg da de i filmen skulle innta perspektivet til mannen i rullestol. En sentral etisk problemstilling ved denne konkrete VR-filmen knyttet jeg til i hvilken grad man kan leve seg inn i ståstedet til personen i rullestolen – eller om man i realiteten isteden risikerer å andregjøre personen. Kumashiro (2002) minner oss på at det å sympatisere med «den andre» kan forsterke de privilegertes posisjon og definisjonsmakt ved å etablere kategorier av normalitet. Jeg brukte derfor studentenes opplevelse av sympati som utgangspunkt for en diskusjon om andregjøring. Risikerer vi å andregjøre dem som har blitt utsatt for rasisme ved at majoritetsstudentene utvikler sympati for personen som blir utsatt for rasisme, i stedet for å være kritisk til de strukturelle faktorene som er avgjørende for at rasisme finnes? Et kritisk aspekt i undervisningsopplegget var derfor aktivt å utfordre denne posisjonen ved å løfte fokuset opp til et strukturelt nivå. Dette ble gjort ved å referere tilbake til temaet i introduksjonsforelesningen om fordommer og rasisme, der forskjellene mellom strukturelle og individuelle uttrykk for rasisme var grundig gjennomgått. Dermed ble studentens personlige erfaringer med rasisme knyttet direkte til historiske, sosiale og kulturelle aspekt ved strukturell rasisme.

Et interessant aspekt her er at ingen av studentene selv kommenterte at det kunne være problematisk eller utfordrende at hvite skulle forsøke å innta

perspektivet til noen som har blitt utsatt for rasisme, heller ikke noen av dem som hadde opplevd rasisme. Dette ble jeg litt overrasket over, da jeg hadde forventet meg reaksjoner på selve perspektivtakingen i filmen. En av grunnene til at jeg valgte å vise nettopp en 360-film, var at jeg ønsket å presentere noe som var provoserende nok til å kunne utfordre studentenes etablerte forestillinger om rasisme og fordommer. Rasisme er et tema som er spesielt sensitivt for lærere å undervise i siden læreren har ansvar for å ivareta alle sine elever og passe på at ingen blir krenket. På den ene siden er solidaritet avhengig av empati og medfølelse, mens på den andre siden vil man forsøke å unngå at «de hvite» definerer de undertryktes erfaringsrom. Jeg hadde derfor forventet meg reaksjoner på at hvite studenter, som i all hovedsak aldri hadde opplevd rasisme, skulle prøve å leve seg inn i situasjonen til ofre for rasisme. Jeg tror at noe av forklaringen på at studentene ikke kommenterte dette, er at det finnes lite oppmerksomhet og relativt lite debatt om rasisme som fenomen i Norge. I debatter blir diskusjonen ofte både emosjonell og moralsk forankret, og debatter om rasisme blir ofte opphetede fordi temaet utfordrer grensene mellom moral, erfaringer, politikk og vitenskap (Midtbøen & Rogstad, 2010: 32). Rasisme var helt klart et tema som studentene hadde lite kunnskap om, ut over sine egne erfaringer eller mangel på erfaringer.

AVSLUTTENDE BETRAKTNINGER

I denne artikkelen har jeg delt mine erfaringer med et undervisningsopplegg som har hatt som mål å utforske digitale verktøy i undervisning om rasisme og fordommer. Jeg valgte å prøve ut VR som didaktisk verktøy fordi VR kan ha potensial til å utfordre oss på nye måter gjennom virkemidler som innlevelse og perspektivtaking. Undervisningsopplegget var laget for å sette fokus på rasisme og fordommer

gjennom å provosere og å utsette studentene for en ubehagelig situasjon, og slik eksemplifisere hvordan normkritisk pedagogikk kan prøves ut i klasserommet.

Det må legges sterke etiske føringer for gjennomføringen av et slikt undervisningsopplegg. Når blir det *for* mye ubehag? Kan undervisningen forsvares etisk? Dette er en stadig balansegang, og en slik type undervisning må utføres med varsomhet. Å fremprovosere ubehag i pedagogisk praksis har ingen hensikt om man ikke også gir tilstrekkelig trygghet og gode rammer for læring (Røthing, 2019). Gjennom arbeid med VR i klasserommet får læreren en særlig viktig rolle med å forsøke å bygge bro mellom det studentene har opplevd i den virtuelle verden (i dette tilfellet en 360-film som vektlegger å innta «den andre» sitt perspektiv) og den virkelige verden (rasisme i individuell og strukturell form). Potensialet for å få til denne overgangen ligger i de gode diskusjonene, der studentene tar utgangspunkt i sin subjektive og emosjonelle opplevelse av å ha sett filmen. Felles for alle studentene var at de tolket filmen ut fra sin egen personlige opplevelse i møte med rasisme, og at denne naturlig nok varierte i stor grad fra person til person. Det var essensielt i undervisningen at jeg fikk til å møte studentenes ulike erfaringer på lik linje, og at jeg ikke presenterte den ene erfaringen som viktigere eller riktigere enn de andre – men heller understreket at vi alle har erfaringer som preger oss i vår lærervirksomhet. Slik har undervisningsopplegget vært et forsøk på en samtale om rasisme som tar alle stemmer på alvor.

VR-DIDAKTIKK – NOEN TIPS TIL GJENNOMFØRING

Undervisningsopplegget som er presentert i denne artikkelen, er publisert i sin helhet på Dembras nettsider med instruksjoner til gjennomføring, for de som har lyst til å prøve det ut med egne studenter.⁵ Dersom du ønsker å introdusere lærerstudenter for VR som didaktisk verktøy, kan det være lurt å sette av litt ekstra tid til at studentene kan gjøre seg kjent med utstyret, slik at de kan bruke dette i sin egen undervisning. La studentene monterte sin egen VR-brille, for at de skal få følelsen av hvor lang tid dette tar når en hel klasse skal gjennomføre. Jeg brukte de billigste VR-brillene, som er en enkel brille i papp, der man bruker sin egen smarttelefon, med tilhørende headset for å høre lyd, for å se i VR. Det finnes langt bedre utstyr tilgjengelig, som gir en vesentlig bedre brukeropplevelse. Men dette er kostbart og ikke noe man kan forvente at studentenes fremtidige arbeidsgivere nødvendigvis vil prioritere. I min undervisning har det vært et poeng å gjøre VR-didaktikk til et lavterskeltilbud, med enkel og billig teknologi som vil være enkelt å gjennomføre senere.

Opplevelsen av VR blir påvirket både av hvor god teknologien er (*media characteristics*), og hvilke tidligere erfaringer man har med VR (*user characteristics*) (Baños et al., 2004: 734). Dette tydeliggjør at VR som pedagogisk virkemiddel, har ulik virkning avhengig av hvem som bruker den. Den første gangen man prøver

5 Undervisningsopplegget finner du her: <https://dembra.no/no/opplegg/tittel-virtual-reality-som-didaktisk-metode-i-rasismeundervisning/>

VR, ligger mye av fokuset på det ukjente ved opplevelsen av å være i en virtuell verden, mens dette vil avta ved mer erfaring. Det kan derfor tenkes at dersom man ønsker å bruke VR i undervisningen over tid, må man utforske stadig mer avanserte produksjoner etter hvert som studentenes/elevenes VR-kompetanse øker.

Utprøving av all digital didaktikk i klasserommet må skje i tett dialog med personvernrettigheter og nettvett generelt. Ved bruk av alle digitale løsninger i klasserommet er fokus på personvern viktig, og man bør sette av god tid til en innføring i personvernrettigheter. Når studentene laster ned nye apper – i dette tilfellet brukte vi YouTube – må de få en innføring i hvilke opplysninger appen samler inn om dem, og hvem disse opplysningene deles med. Jeg anbefaler sterkt at man leser personvernrettighetene til de appene man ønsker å bruke på forhånd, for å kunne gi god nok informasjon.

For å se *Is Australia Racist?* måtte alle studentene laste ned You-Tube appen på telefonen sin, om de ikke allerede hadde den. Filmen fungerer ikke i VR når man ser på YouTube i nettleseren. Søk opp filmen «Is Australia Racist?» ved å skrive i søkefeltet i YouTube. Trykk på det lille brille-symbolet nederst til høyre for å kunne se i VR. Hvis man ikke trykker på brille-symbolet, vises filmen som 2D, og det vil ikke fungere med brillene. Der er vanlig å prøve og feile litt når man skal prøve ut ny teknologi, og det er lurt å ta en testrunde for å sjekke at alt virker. Du må på forhånd sjekke at det er rask internetttilgang der dere skal være, slik at filmen ikke hakker. Eventuelt må studentene bruke mobildata. Skru av

varsler på telefonen, slik at studentene ikke blir forstyrret mens de ser på filmen. Still inn telefonen på best mulig oppløsning for filmvisning for best visuelt resultat. Man bør stå oppreist og tilrettelegge for at alle har god nok plass rundt seg, slik at man får utnyttet VRs potensial til å se i 360 grader.

Det er ellers noen begrensninger ved bruk av VR som man bør være oppmerksom på om man vil prøve ut VR i sitt eget klasserom. Svimmelhet er en vanlig bivirkning av å ha på VR-briller, og man bør informere om dette. Det kan være ubehagelig å kombinere vanlige briller med VR-brillene, noe som kan gjøre det vanskelig å se dersom man har synshemming. Det finnes imidlertid rimelige VR-briller med linser der man kan justere noe styrke for å kompensere. Den billige modellen av VR-briller som jeg har brukt, er dessverre ikke særlig behagelig å ha på, og man bør derfor begrense tidsrommet til maks 15–20 minutter. Bruker man mer avanserte VR-briller, som Oculus GO, Oculus Rift eller HTC Vive, vil disse føles mer behagelige og gi en bedre VR-opplevelse, men de er også relativt dyre i innkjøp. Vær også oppmerksom på at dersom man skal gjennomføre undervisning med VR i skolen, er barn mer sensitive for bivirkninger enn voksne. Forskning har for eksempel indikert at barns syn og opplevelse av balanse kan bli skadet ved utstrakt bruk (Yamada-Rice et al., 2017). Det anbefales derfor ikke at barn under 12 år bruker VR-briller, og at eldre barn ikke bruker dem mer enn 15 minutter av gangen.

Litteratur

- Arao, B. & Clemens, K. (2013). «From safe spaces to brave spaces». I L.M. Landreman (red.), *The art of effective facilitation: Reflections from social justice educators*, s.135-150. Stylus Publishing.
- Arneback, E. & Jämte, J. (2017). *Att motverka rasism i förskolan och skolan*. Stockholm: Natur och kultur.
- Baños, R.M., Botella, C., Alcañiz, M., Liaño, V., Guerrero, B. & Rey, B. (2004). «Immersion and emotion: their impact on the sense of presence». *Cyberpsychology & behavior*, 7(6), s. 734-741.
- Biesta, G.J.J. (2006). *Beyond learning: Democratic education for a human future*. New York: Routledge.
- Biesta, G.J.J. (2017). *Utdanningens vidunderlige risiko*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Børhaug, F.B. (2012). «How to better combine equality and difference in French and Norwegian anti-racist education? Some reflections from a capability point of view». *Journal of Human Development and Capabilities*, 13(3), s. 397-413.
- Dowling, F. (2017). «'Rase'og etnisitet? Det kan ikke jeg si noe særlig om - her er det 'Blenda-hvitt'!» *Norsk pedagogisk tidsskrift*, 101(03), s. 252-265.
- Doyle, P., Gelman, M. & Gill, S. (2016). *Viewing the Future: Virtual Reality in Journalism*: Knight Foundation.
- Faye, R. (2020, under publisering). «Rom for ubehag i møte med rasisme i klasserommet. Undervisning for, om og med den Andre». I R. Faye, E.M. Lindhardt, B. Ravneberg, & V. Solbue (red.), *Fordommer: Manifestasjon, konstruksjon og handling. Mot en utvidet forståelse av fordomsbegrepet*. Open access: Universitetsforlaget.
- Gorski, P.C. (2008). «Good intentions are not enough: A decolonizing intercultural education». *Intercultural education*, 19(6), s. 515-525.
- Harlap, Y. & Riese, H. (2014). «Hva skjer når vi ser farge innen utdanning? Mulighetene ved å teoretisere rase i skolen i et 'fargeblindt' Norge». I K. Westrheim & A. Tolo (red.), *Kompetanse for mangfold : om skolens utfordringer i det flerkulturelle Norge*, s. 190-216. Bergen: Fagbokforlaget.
- Jackson, P.L., Michon, P.-E., Geslin, E., Carignan, M. & Beaudoin, D. (2015). «EEVEE: The empathy-enhancing virtual evolving environment». *Frontiers in human neuroscience*, 9, 112. doi:https://doi.org/10.3389/fnhum.2015.00112
- Kumashiro, K.K. (2002). *Troubling education: «Queer» activism and antioppressive pedagogy*. New York: Routledge.
- MacLure, M. (2003). *Discourse in educational and social research*. Philadelphia: Open University Press.
- Makransky, G. & Lilleholt, L. (2018). «A structural equation modeling investigation of the emotional value of immersive virtual reality in education». *Educational Technology Research and Development*, 66(5), s. 1141-1164.
- Midtbøen, A.H. & Rogstad, J. (2010). «Den utdannede, den etterlatte og den drepte: Mot en ny forståelse av rasisme og diskriminering». *Sosiologisk tidsskrift*, 18(1), s. 31-52.
- Osler, A. & Lindquist, H. (2018). «Rase og etnisitet, to begreper vi må snakke mer om». *Norsk pedagogisk tidsskrift*, 102(01), s. 26-37.
- Røthing, Å. (2015). «Rasisme som tema i norsk skole - Analyser av læreplaner og lærebøker og perspektiver på undervisning». *Norsk pedagogisk tidsskrift*, 99(02), s. 72-83.

Røthing, Å. (2016). «Normkritiske perspektiver og mangfoldskompetanse». *Bedre skole*, 3, s. 33–37.

Røthing, Å. (2019). «Ubehagets pedagogikk». *FLEKS-Scandinavian Journal of Intercultural Theory and Practice*, 6(1), s. 40–57.

SBS (2017). Can VR make you more empathetic and less racist? Test SBS's new VR video and find out. <https://www.sbs.com.au/topics/voices/culture/article/2017/02/23/can-vr-make-you-more-empathetic-and-less-racist-test-sbss-new-vr-video-and-find>

Svendsen, S.H.B. (2014). «Learning racism in the absence of 'race'». *European Journal of Women's Studies*, 21(1), s. 9–24.

Westrheim, K. & Tolo, A. (2014). *Kompetanse for mangfold: om skolens utfordringer i det flerkulturelle Norge*: Fagbokforlaget.

Yamada-Rice, D., Mushtaq, F., Woodgate, A., Bosmans, D., Douthwaite, A., Douthwaite, I., Marsh, J. (2017). «Children and virtual reality: Emerging possibilities and challenges». CVR.

Zembylas, M. (2010). «Teachers' emotional experiences of growing diversity and multiculturalism in schools and the prospects of an ethic of discomfort». *Teachers and Teaching: theory and practice*, 16(6), s. 703–716.

OM DEMBRA

Dembra tilbyr veiledning, kurs og nettbaserte ressurser for forebygging av ulike former for gruppefiendtlighet, som fordommer, fremmedfrykt, rasisme, antisemittisme og ekstremisme. Kjernen i Dembra er forebygging gjennom å bygge demokratisk kompetanse, med inkludering og deltakelse, kritisk tenking og mangfoldskompetanse som sentrale prinsipper. Tilbudet er rettet mot skoler og lærerutdanninger i Norge. Dembras fokus på undervisningspraksis, profesjonskompetanse og skolemiljø støtter skole og lærerutdanning med å virkeliggjøre fagfornyelsen og verdiene og prinsippene i læreplanens overordnede del.

DETTE HEFTET

Denne publikasjonen baserer seg på bidrag fra den nasjonale Dembra-konferansen i mars 2019, med tittelen «Utenforskap og medborgerskap: Myndiggjøring som redskap mot ekskludering og hat», samt faglige perspektiver utviklet gjennom Dembras kurs- og veiledningsarbeid. Temaene i årets publikasjon inkluderer ekskluderende språkbruk, forestillinger om norskhet, filosofisk samtale, bruk av VR-briller i undervisning og skolevalgets demokratiske betydning. Med dette håper Dembra å bidra med støtte og inspirasjon til skolenes arbeid med fagfornyelsen og overordnet del.